

PSYCHIATRIA

POLSKA SZKOŁA PSYCHIATRYCZNA

Karolina Grządziel

Psychiatria europejska XIX wieku to obszar ciągłego zderzania się poglądów napływających z ośrodków w Niemczech i Francji. Za sprawą neurologa i psychiatry Christiana Friedricha Nasse'go (1778–1851)¹ dochodzi do wyodrębnienia pojęcia „psychofizjologii”. W pierwotnym jej założeniu zmierzała do ujednolicenia metodologii psychiatrycznej, psychologicznej i podstaw fizjologii ustroju ludzkiego. Powstanie tego kierunku odzwierciedla dziewiętnastowieczną polemikę z pogranicza psychiatrii, psychologii i neurologii, zmierzającą do określenia wzajemnych stosunków między umysłem a funkcjami fizjologicznymi mózgu. Od połowy XIX wieku powstaje aparat metodologiczny² umożliwiający badanie i opisywanie zjawisk fizjologicznych towarzyszących procesom emocjonalnym i zadaniom myślowym, jak również ich lokalizację anatomiczną. Pomiar EEG, EKG, badanie pulsu, oddechu i temperatury oraz próby wiązania ich z psychicznymi manifestacjami dały podstawy kierunkowi psychiatrii, który za główny cel wzięł opracowanie modeli objaśniających biologiczne podłoże zaburzeń i chorób psychicznych.

¹ H. Nasse, *Nasse, Christian Friedrich*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Lipsk 1886, t. 23, s. 265–270.

² W 1875 roku w „British Medical Journal” Richard Caton opublikował badania na temat aktywności elektrycznej półkul mózgowych królików i małp. W 1890 roku Adolf Beck opublikował pierwszy polski zapis EEG. W 1929 roku Hans Berger przeprowadził badanie EEG u człowieka. W 1887 roku brytyjski fizjolog August D. Waller opublikował pierwszy elektrokardiogram człowieka, wykonany za pomocą elektrometru kapilarnego.

Mistrz: Jan Mazurkiewicz (1871–1947)



Jan Mazurkiewicz. Fot. ze zbiorów KHM UJ CM

Profesor psychiatrii Uniwersytetu Warszawskiego, twórca polskiej i warszawskiej szkoły psychiatrycznej. Organizator warszawskiej kliniki psychiatrycznej, mieszczącej się początkowo w Szpitalu Jana Bożego, a następnie w Tworzech. Animator życia naukowego i organizator szpitalnictwa psychiatrycznego w Polsce okresu międzywojennego. Urodził się 12 lipca 1871 roku w Czerwonym Dworze koło Brześcia. Po ukończeniu klasycznego gimnazjum w Warszawie wstąpił na Wydział Lekarski Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, z którego został relegowany za udział w manifestacji patriotycznej, kolejne etapy studiów odbywał więc na Uniwersytecie Jagiellońskim. Dyplom doktora wszech nauk lekarskich otrzymał na UJ w roku 1896. Tuż po studiach odbył dwuletni

staż w klinice neurologiczno-psychiatrycznej prof. Gabriela Antona w Grazu. Prof. Anton znany jest w psychiatrii z badań nad schorzeniami psychicznymi spowodowanymi uszkodzeniem kory mózgowej i jąder podstawy oraz jako odkrywca (niezależnie od Józefa Babińskiego) zespołu klinicznego objawiającego się anozognozą i asomatognozą (tzw. zespół Babińskiego–Antona)³. Przełom roku 1899/1900 spędził Jan Mazurkiewicz na stażach doszkalających w Paryżu, tam zetknął się z psychiatrą Alexisem Joffroyem i neurologiem Jules'em Dejerine'm. Pierwszy z nich znany jest z badań nad poliomyelitis oraz wpływem alkoholu na przebieg porażenia postępującego, drugi – z badań systemu nerwowego w porażeniach wstępujących ostrych. Podstawy naukowej drogi Mazurkiewicza, jak zatem widzimy, mają mocne umocowanie neurologiczne i anatomiczne, oraz wpisują się w ogólnie panujący w Europie nurt poszukiwań manifestacji organicznej zaburzeń psychicznych. Nauczycielem

³ G. Anton, *Über die Selbstwahrnehmung der Herderkrankungen durch den Kranken bei Rindenblindheit und Rindentaubheit*, „Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten” 1899, nr 32, s. 86.

Mazurkiewicz⁴ był także Karol Rychliński⁵, profesor psychiatrii i ordynator oddziału w Szpitalu Jana Bożego, współzałożyciel szpitala psychiatrycznego w Drewnicy. Prof. Rychliński reprezentował kierunek anatomiczny w psychiatrii, ogłosił drukiem kilkadziesiąt prac z tego zakresu, m.in. *Przyczynek do anatomii patologicznej amencji*, *Przyczynek do nauki o ostrych psychozach*, *Przyczynek do nauki o padaczce Jacksona*. Nietrudno zauważyć kontynuację tych tematów w pracach badawczych Jana Mazurkiewicza. W 1902 roku Mazurkiewicz opuścił Warszawę i wyjechał do Łodzi, a następnie nieopodal w Kochanówce stworzył ośrodek psychiatryczny stojący na wysokim poziomie klinicznym i naukowym. Sprawozdania z pierwszych lat pracy publikował w „Czasopiśmie Lekarskim”. Skompletował też kadre młodych, dobrze zapowiadających się lekarzy, a wśród nich Stefana Borowieckiego, Witolda Sochackiego, Witolda Łuniewskiego i Juliana Morawskiego. W Kochanówce pracował naukowo i kierował oddziałami do 1907 roku, po czym przeniósł się do Krakowa, gdzie podjął nadzór budowy nowoczesnego szpitala psychiatrycznego w Kobierzynie (dziś Szpital Specjalistyczny im. dr. Józefa Babińskiego). W 1909 roku habilitował się w Uniwersytecie Lwowskim. Pracował naukowo i dydaktycznie w Klinice Neurologiczno-Psychiatrycznej UJ (1911–1919), gdzie otrzymał stopień profesora tytularnego. W 1919 roku został mianowany profesorem zwyczajnym i powierzono mu stanowisko kierownika Katedry Psychiatrii UW, która początkowo mieściła się w Szpitalu Jana Bożego, a następnie przeniesiona została do Tworek. W Tworkach, podobnie jak i w Kochanówce, zgromadził grono asystentów, późniejszych profesorów i kierowników klinik psychiatrycznych w różnych ośrodkach w Polsce. Wśród nich byli Ryszard Dreszer, Mieczysław Kaczyński, Lucjan Korzeniowski, Eugeniusz Wilczkowski, Franciszek Wihert.

W pracach naukowych prof. Mazurkiewicz stał na stanowisku ścisłego powiązania psychopatologii z anatomią i fizjologią układu nerwowego, zdecydowanie przeciwstawiając się jakimkolwiek spekulacjom. Wczesne prace mają charakter neurologiczny, są wśród nich doniesienia: *Przypadek późnej apopleksji urazowej* (1900), *Przypadek obwodowego porażenia nerwu twarzowego z zanikiem twarzy i zaburzeniami odżywczymi*, prace oryginalne, np. *O afazji giestowej* (1902), w której do piśmiennictwa medycznego wprowadził termin określający zaburzenia gestów wyrażających się pojęciami, oraz prace pogładowe *Obecny stan nauki o płasawicy i atetozie* (1902), *O asymetrycznych czynnościach półkul mózgowych* (1913). Był prekursorem kierunku psychofizjologicznego w polskiej psychiatrii. Psychofizjologiczną teorię rozwoju umysłu oparł na zasadzie energetyzmu i zasadzie ewolucji. Dokonał scalenia poglądów Johna

⁴ Jan Mazurkiewicz był zatrudniony w latach 1900–1902 jako asystent oddziału psychiatrycznego w Szpitalu Jana Bożego, którego prof. Rychliński był w tym czasie ordynatorem.

⁵ T. Ostrowska, *Karol Rychliński*, PSB 1991, t. 33.

Jacksona⁶, Richarda Semon, Monakowa, Iwana Pawłowa w zakresie badania odruchów warunkowych i bezwarunkowych oraz odkryć Charlesa Sherringtona z obszaru fizjologii układu nerwowego. Mazurkiewicz postulował prymat uczuć nad poznaniem, a za podstawę ewolucji funkcji psychicznych przyjął własności mnemiczne tkanki nerwowej. Wyodrębnił cztery etapy rozwoju funkcji psychicznych: etap dynamizmów podkorowo-instynktownych, izolowanych psychizmów odruchowo-warunkowych, izolowanych psychizmów prelogicznych oraz sprzężonych psychizmów czołowo-logicznych. Na podstawie aktualnych zdobyczy neuronauki i fizjologii udowodnił, że aparat korowy jest substratem fizjologicznym życia psychicznego, oraz wskazywał na nadrzędną rolę układu autonomicznego. Prace odnoszące się do tych zagadnień to m.in.: *O anatomicznym podłożu stanów psychicznych i ich zaburzeń* (1918), *Układ nerwowy roślinny i zaburzenia psychiczne* (1925), *Zarys fizjologicznej teorii uczuć* (1930), *O lokalizowaniu czynności psychicznych* (1938), *O dwoistej funkcji układu nerwowego* (1945). Zwieńczeniem jego dokonań było wyklarowanie się oryginalnej teorii dyssolucyjnej chorób psychicznych. Manifestacje chorób psychicznych uznał za skutek uszkodzenia wyższych neurodynamizmów i psychodynamizmów, co doprowadza do uaktywnienia się psychizmów niższych pięt. Całość poglądów zawarł w dwóch książkach, dwutomowym *Wstępie do psychofizjologii* oraz *Zarysie psychiatrii psychofizjologicznej* wydanym już po śmierci. Odrębną, nie mniej istotną częścią działalności było także orzecznictwo sądowo-psychiatryczne oraz publikacje z tego zakresu. Wypowiadał się w sprawie wskazań psychicznych do przerywania ciąży, możliwości zawierania małżeństw przez osoby chore umysłowo oraz orzekania świadomości lub jej zniesienia w stanach patologicznych.

Jan Mazurkiewicz był współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Walki z Alkoholizmem „Trzeźwość”, brał także aktywny udział w sekcji przeciwalkoholowej Państwowej Naczelnej Rady Zdrowia będącej organem doradczym i opiniującym przy Ministerstwie Oświaty. Po I wojnie światowej powołany został na naczelnika wydziału psychiatrii w Ministerstwie Zdrowia. Był członkiem honorowym wielu towarzystw naukowych polskich i zagranicznych, czynnym członkiem Akademii Nauk Lekarskich w Warszawie, Polskiej Akademii Umiejętności, współzałożycielem, wiceprezesem i prezesem Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, pierwszym redaktorem czasopisma „Rocznik Psychiatryczny”. Był dziekanem, rektorem Wydziału Lekarskiego UW oraz prorektorem UW. W czasie II wojny światowej prowadził nauczanie psychiatrii w ramach tajnego Wydziału Lekarskiego, a następnie po upadku Powstania Warszawskiego prowadził w Częstochowie kursy z psychopatologii dla nauczycieli.

Mazurkiewicz należał do ruchu wolnomularskiego. Na początku XX wieku został zaproszony do Łoży Wolność Przywrócona, wchodzącej w skład Wielkiej Łoży Polacy Zjednoczeni.

⁶ John Hughling Jackson (1835–1911) – lekarz angielski, pionier neurologii, odkrywca napadów padaczkowych częściowych w stanie świadomości, twórca koncepcji ewolucji psychicznych.

Na początku projektu zespół krakowskiej Katedry i Zakładu Historii Medycyny toczył zacieklą dyskusję nad zasadami włączania i wyłączania uczniów z obrębu szkoły naukowej, a jeszcze wcześniej nad zdefiniowaniem samego zjawiska, biorąc pod uwagę fakt jego wielowymiarowości w aspekcie medycyny będącej z jednej strony rzemiosłem, z drugiej nauką, a przede wszystkim sztuką. Jestem świadoma tego, że nie unikniemy pewnych potknięć, a podjęte badania będą być może wstępem do rozwinięcia dalszych studiów na temat medycznych szkół.

Szkola naukowa jest zjawiskiem znacznie bardziej złożonym. Zrozumienie jego sensu i znaczenia wymaga badania naukowych kontaktów w czasie procesu twórczego, wymaga traktowania nowych myśli poszczególnych jednostek nie jako podświadomych asocjacji, lecz w kategoriach złożonego systemu międzyludzkich stosunków zakorzenionych w specyficzny sposób w zorganizowanej działalności, opartej o jednakowe pojmowanie zjawisk.

– pisze M.G. Jaroszewskij w artykule *Szkola naukowa jako model twórczości zespołowej*⁷. Autor w interesujący sposób przedstawia typologię szkół naukowych, a wśród nich wyodrębnia m.in. „szkołę kształcenia naukowego” rozumianą jako „wtajemniczenie w naukę”, czyli „przyswojenie jej konceptualno-metodycznego aparatu, orientacji aksjologicznych i budowy kategorycznej”⁸. Szkołę naukową można przyrównać do bramy, przez którą przechodzi jednostka do świata nauki, a w czasie tego procesu przejścia dochodzi do interakcji z przedstawicielami szkoły, dzięki czemu osadza się w kontekście historyczno-społecznym oraz wyrabia sobie pragnienie wniesienia własnego wkładu naukowego. Co istotne, oddziaływanie szkoły kształcenia naukowego może rozciągać się na dziedziny różne od dziedziny prezentowanej przez jej główny nurt, zazwyczaj wyklarowany w pracach mistrza szkoły.

Uczniowie – wybrane sylwetki

Za bezpośredniego kontynuatora myśli naukowej Mazurkiewicza uznałam prof. Mieczysława Kaczyńskiego reprezentującego lubelski ośrodek psychiatrii. Mieczysław Kaczyński urodził się i kształcił w Warszawie. Po studiach na Wydziale Lekarskim UW odbył trzyletnie staże w klinice neurologicznej prof. Kazimierza Orzechowskiego oraz klinice chorób wewnętrznych prof. Semerau-Siemianowskiego. Dało mu to niezbędne podwaliny

⁷ M.G. Jaroszewskij, *Szkola naukowa jako model twórczości zespołowej*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, t. 22, nr 2, s. 251–272.

⁸ Ibidem, s. 252.

neurologiczno-internistyczne, które wykorzystał w pracy klinicznej i naukowej. Od 1934 roku był związany z pierwszą Kliniką Psychiatryczną UW prowadzoną przez Jana Mazurkiewicza, zajmując w niej kolejno stanowiska asystenta, adiunkta, a następnie krótko (po śmierci Mazurkiewicza) kierownika tejże. Doktoryzował się w 1936 roku na podstawie pracy „Z cytologii płynu mózgowo-rdzeniowego”, habilitował 10 lat później pod kierunkiem swojego mistrza, przedstawiając temat „Znaczenie odruchów warunkowych w psychiatrii”. W czasie okupacji hitlerowskiej pracował w Szpitalu Jana Bożego, brał czynny udział w tajnym nauczaniu oraz czynny udział w Powstaniu Warszawskim na Żoliborzu. Po wojnie nie uległ naciskom politycznym władz komunistycznych, przez co został zwolniony z funkcji kierownika Kliniki Psychiatrycznej UW. Od 1949 do 1971 roku pełnił funkcję kierownika Katedry Psychiatrii AM w Lublinie, organizując ją od podstaw i zbierając zespół naukowy, szkoląc licznych specjalistów psychiatrów, oraz promując kilka doktoratów z tego zakresu. W klinice lubelskiej prof. Kaczyński publikował prace będące bezpośrednim rozwinięciem teorii dyssolucji chorób psychicznych oraz wchodzące do kanonu psychiatrii psychofizjologicznej⁹. Szczególnie duży wysiłek włożył w poznanie specyfiki zmian i zbadanie przebiegu wczesnych stadiów rozwoju schizofrenii w świetle powyższej koncepcji. Badał zmiany osobowości chorych z diagnozą schizofrenii, wyróżnił tzw. typy charakterologiczne ubytkowy i ubytkowo-wyzwoleniowy, możliwe do zaobserwowania na etapie pierwszych hospitalizacji. Zmiany charakterologiczne uznał za wynik powolnego wyłączania funkcji sterujących wyższych pięter układu nerwowego, z ujawniającą się stopniowo dominacją piętra prelogicznego, oraz określił ich charakter jako nieodwracalny. Stał tym samym na stanowisku, że schizofrenię można rozpoznawać tylko w tych przypadkach, gdy ujawnia się w jej przebiegu możliwy do wyodrębnienia zespół powiązanych ze sobą zmian charakterologicznych. Uznał interwencje terapeutyczne i farmakologiczne za niezbędne w jej początkowych stadiach oraz zauważył, że ich zastosowanie może mieć hamujący wpływ na proces dyssolucyjny, tym samym poprawia remisję i decyduje o dalszym przebiegu choroby^{10, 11}. Należy podkreślić ciągłość historyczno-naukową ośrodka lubelskiego, którego przedstawiciele zgodnie z myślą Jana Mazurkiewicza i jego ucznia także i dziś wskazują na znamienne znaczenie teorii dyssolucji chorób psychicznych w rozumieniu

⁹ M. Kaczyński, K. Szczytt, *Wahania chronaksji przedsionkowej pod wpływem niektórych środków farmakologicznych u psychicznie chorych*, „Rocznik Psychiatryczny” 1936, z. 26/27, s. 43–66.

¹⁰ M. Kaczyński, *Symptomatologia wczesnej schizofrenii*, „Neurologia, Neurochirurgia i Psychiatria Polska” 1957, t. 7, nr 4, s. 505–511.

¹¹ M. Kaczyński, *O zmianach charakterologicznych we wczesnej schizofrenii*, „Neurologia, Neurochirurgia i Psychiatria Polska” 1962, t. 12, nr 4, s. 545–549.

psychopatologii, różnicowaniu diagnozy i wykrywaniu wczesnych stadiów schizofrenii^{12, 13, 14}.

Inne obszary działalności naukowo-badawczej Mieczysława Kaczyńskiego dotyczyły analiz związków między życiem psychicznym a schorzeniami neurologicznymi, pionierskich w skali polskiej badań nad terapią insulinową w chorobach psychicznych oraz badań nad nerwicami z opisaniem „fazy rezygnacyjnej” występującej w ich przebiegu. To dzięki zabiegom Mieczysława Kaczyńskiego i przy współpracy pracowników Politechniki Warszawskiej w klinice w Tworkach został uruchomiony pierwszy w Polsce encefalograf (1948). Kaczyński angażował się także w powojenną odbudowę szpitali psychiatrycznych w Choroszczy, Drewnicy i Gostyninie. To wreszcie dzięki prof. Kaczyńskiemu oraz dr. Skoczkowskiemu doszło do publikacji *Psychiatrii psychofizjologicznej* w 1980 roku, a wcześniej do wydania dwutomowego *Wstępu do psychofizjologii*¹⁵. Prof. Mieczysław Kaczyński po przejściu na emeryturę wyjechał do USA, zmarł w 1985 roku.

Drugim z uczniów prof. Mazurkiewicza rozwijającym zagadnienia psychiatrii psychofizjologicznej był bez wątpienia Eugeniusz Wilczkowski, profesor psychiatrii Uniwersytetu Łódzkiego. Eugeniusz Wilczkowski urodził się w Jekaterynburgu w 1895 roku. Studia medyczne odbył na Uniwersytecie Moskiewskim i Poznańskim, gdzie otrzymał w 1923 doktorat wszech nauk lekarskich. Po studiach pracował kolejno w Szpitalu Psychiatrycznym w Kobierzynie, Klinice Neurologiczno-Psychiatrycznej w Poznaniu, oraz Szpitalu Jana Bożego w Warszawie. Od 1926 do 1933 był asystentem w Klinice Psychiatrycznej UW pod kierunkiem Jana Mazurkiewicza, a następnie za namową swojego mistrza udał się do Gostynina, gdzie stanął przed zadaniem zorganizowania nowoczesnego ośrodka psychiatrycznego. Stworzył z tej placówki świetnie prosperujący zakład leczniczy, wprowadził terapię opierającą się na zasadach humanitaryzmu, zebrał także liczne grono młodych lekarzy kształcących się pod jego kierunkiem¹⁶. Placówką kierował do 1940 roku, kiedy władze hitlerowskie zwolniły go ze stanowiska, eksterminowały

¹² J. Przerzyński, *Mapa dyssolucyjna: dyssolucja wewnątrzpiętrowa prepsychotyczna. Zespoły rzekomo nerwicowe wczesnej schizofrenii*, [w:] „Badania nad Schizofrenią” 2009, t. 10, nr 10, s. 17–22.

¹³ A. Perzyńska, *Zmiany charakterologiczne po pierwszym epizodzie schizofrenii paranoidalnej*, praca doktorska, Lublin 2011.

¹⁴ J. Przerzyński, *Schizofrenia paradoksalna społecznie korzystna wg. E. Brzezickiego a zmiany charakterologiczne ubytkowo-wyzwoleniowe wg. M. Kaczyńskiego*, Pamiętnik III Lubelskich Spotkań Naukowych, Lublin 1993, s. 181–182.

¹⁵ Należy także zaznaczyć, że ideologiczne stanowisko M. Kaczyńskiego, jakie zajął przy ocenie monografii Jana Mazurkiewicza, spowodowało ograniczenie dostępu do tej pozycji naukowej, którą można było wypożyczać tylko za odpowiednim zezwoleniem.

¹⁶ K. Mikulski, *Jeden z najnowocześniejszych szpitali dla psychicznie i nerwowo chorych to szpital psychiatryczny w Gostyninie*, „Echo” 1938, s. 17–19.

pacjentów, a szpital przekształcili w lecznicę przeciwgruźliczą. Aresztowany przez Gestapo, przesłuchiwany, a następnie przez 3 lata więziony w obozach zagłady, zdołał zbiec z transportu w 1945 roku. Mimo znacznego uszczerbku na zdrowiu powrócił do Gostynina, by odbudować zniszczony Szpital Psychiatryczny. W tym samym roku otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego i objął stanowisko kierownika Katedry i Kliniki Psychiatrii AM w Łodzi, które zajmował przez kolejne 12 lat. W 1954 roku został specjalistą krajowym psychiatrii, oraz prezesem PTP. Wilczkowski pełnił także funkcję prorektora AM w Łodzi. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, inicjatorem polsko-czechosłowackich konferencji naukowych.

Jego prace naukowe zmierzały do wykazania psychofizycznej jedności organizmu ludzkiego oraz wykazania korelacji między zakłóceniami fizjologii i manifestacją psychopatologiczną. Stąd też jego nacisk na ścisłe wiązanie interny z psychiatrią oraz rozbudowywanie zaplecza laboratoryjno-doświadczalnego tej dziedziny¹⁷. Wraz z T. Milewskim opublikował wynik badań kapilaroskopowych w populacji epileptyków, wskazując, że w padaczkę dochodzi do zmian w postaci zwiększenia ilości, kształtu i pojawienia się form patologicznych naczyń włosowatych oraz do uwidocznienia się powierzchownej sieci i głębokiego spłotu podbrodawkowego, ziarnistości i zwolnienia przepływu krwi¹⁸. W artykule *O psycho-chemicznych odruchach we krwi u ludzi i zachowaniu się ich u chorych psychicznie* opisał zależność wprost proporcjonalnego wzrostu stężenia katalazy w erytrocytach chorych psychicznie od wzmaganania się stanów afektywnych i powiązał to zjawisko ze wzrostem napięcia w ciele prążkowanym¹⁹. Na podstawie badań serologicznych krwi pacjentów z rozpoznaniem schizofrenii i kiły ośrodkowego układu nerwowego wysunął tezę, że serotyp AB krwi predestynuje do zapadania na kiłę²⁰. W 1946 roku opublikował artykuł *Badania nad toksycznością krwi chorych psychicznie* będący podsumowaniem wyników doświadczeń nad wpływem krwi chorych na padaczkę i schizofrenię po wstrzyknięciu jej do ustroju myszy. W latach 1937–1954 wydał 8 prac kliniczno-doświadczalnych poświęconych zagadnieniom chemicznych odruchów warunkowych we krwi osób zdrowych i chorujących na zaburzenia psychiczne. Teoria chemicznych odruchów psychicznych była oryginalnym wkładem prof. Wilczkowskiego do psychiatrii psychofizjologicznej. Podstawy teoretyczne tym zagadnieniom dał,

¹⁷ E. Wilczkowski, *Podejście do badań naukowych w psychiatrii od strony patologii ogólnej*, „Polski Tygodnik Lekarski” 1947, r. 2, nr 37–39, s. 1106–1108.

¹⁸ E. Wilczkowski, T. Milewski, *Badania kapilaroskopowe u epileptyków*, 1929.

¹⁹ E. Wilczkowski, *O psycho-chemicznych odruchach we krwi u ludzi i zachowaniu się ich u chorych psychicznie*, „Rocznik Psychiatryczny”, 1938.

²⁰ Za: A. Śródka, *Wspomnienie pośmiertne: Eugeniusz Wilczkowski 1895–1957*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1983, nr 46, s. 303–308.

łącząc teorię odruchów Pawłowa i założenia psychofizjologicznej koncepcji rozwoju umysłu według Mazurkiewicza²¹.

Dziś wskazuje się na błędy metodologiczne i niejasność kryteriów diagnostycznych przyjętych przy doborze pacjentów w powyższych badaniach, a tym samym na niemożność interpretowania ich z pozycji współczesnych systemów klasyfikacji zaburzeń psychicznych.

Prof. Eugeniusz Wilczkowski należał do czołowych organizatorów powojennej psychiatrii polskiej. Jako członek wielu organizacji naukowych polskich i zagranicznych, przewodniczący Polskiego Towarzystwa Neurologów, Neurochirurgów i Psychiatrów, konsultant krajowy do spraw psychiatrii, członek Akademii Nauk Medycznych PAN i członek Rady Naukowej przy Ministerstwie Zdrowia miał aktywny i realny wpływ na kształt i organizację służby zdrowia.

Prof. Stanisław Cwynar w 10. rocznicę śmierci Eugeniusza Wilczkowskiego upamiętnił jego pedagogiczną działalność słowami:

Jako pedagog i wykładowca cieszył się wielkim uznaniem i sympatią studentów, skierowaną nie tylko do Niego, ale i do psychiatrii, do której garnęło się sporo adeptów zafascynowanych Jego wykładami i Jego zawsze piękną, humanitarną postawą lekarską. Jako szef zespołu klinicznego był wymagający, ale zawsze przyjacielski, dbający o rozwój naukowy swoich asystentów i interesujący się serdecznie i przyjaźnie ich indywidualnymi sprawami²².

Prof. Wilczkowski zmarł przedwcześnie w roku 1957.

Kolejnym powojennym profesorem psychiatrii i jednocześnie uczniem Jana Mazurkiewicza był prof. Ryszard Dreszer, reprezentant psychiatrii poznańskiej. Urodził się w 1897 roku w Kielcach. Był absolwentem Wydziału Lekarskiego UW (1916–1924). Tuż po studiach został zatrudniony w Klinice Psychiatrycznej UW, gdzie przeszedł wszystkie stanowiska, od wolontariusza do adiunkta. Dzięki stypendium z Funduszu Kultury Narodowej na przełomie roku 1937/1938 kilka miesięcy stażował w Instytucie Patologii Mózgu w Monachium. Podobnie jak Jan Mazurkiewicz brał udział w tajnym nauczaniu, prowadząc ćwiczenia i wykłady z psychiatrii. W czasie Powstania Warszawskiego kierował jednym z oddziałów szpitala na Żoliborzu, skąd wraz z rannymi został ewakuowany do Tworek. Po wojnie brał udział w odbudowie struktur Kliniki Psychiatrycznej w Tworkach. W 1945 roku habilitował się pod kierunkiem Jana Mazurkiewicza, przedstawiając pracę „Zaburzenia ukrwienia mózgu w doświadczalnie wywołanym mechanicznym zamknięciu naczyń”. Na prośbę Jana Mazurkiewicza prowadził do 1947 roku wykłady z zakresu psychiatrii

²¹ E. Wilczkowski, *Mechanizmy odruchów psychochemicznych u ludzi*, „Polski Tygodnik Lekarski” 1947, r. 2, nr 11–12, s. 358–361.

²² S. Cwynar, *Wspomnienie pośmiertne o Eugeniuszu Wilczkowskim*, „Annales Academiae Medicae Lodzensis”, t. 11, Łódź 1969.

klinicznej, psychiatrii sądowej i histopatologii zaburzeń psychicznych. W tym roku otrzymał także tytuł prof. nadzwyczajnego i objął kierownictwo Katedry i Kliniki Psychiatrii Uniwersytetu Poznańskiego na następne 20 lat.

Pierwsze naukowe zainteresowania Dreszera ogniskowały się wokół neurohistopatologii i dotyczyły szybkich metod barwienia tkanki nerwowej, histopatologii w padaczce oraz porażeniu postępującym i alkoholizmie. Prace z tego okresu były owocem badań wspólnych z Franciszkiem Wihertem²³; także współpracownikiem i uczniem Mazurkiewicza, adiunktem Kliniki Psychiatrycznej UW²⁴. Drugi obszar zainteresowań prof. Dreszera stanowiła psychopatologia, w tym obszarze najmocniej zauważyć można wpływy myśli naukowej Jana Mazurkiewicza. Swoje spostrzeżenia zawarł w artykułach *O normalnej i patologicznej indukcji psychicznej* (1932), *O wzmożonym samopoczuciu* (1937), *Współczesna psychiatria w teorii Jacksona* (1955), *Współczesność niektórych poglądów J. Mazurkiewicza* (1969). Szczególnie w pracy *O wzmożonym samopoczuciu* próbuje, odnosząc się do założeń teorii Mazurkiewicza, dokonać lokalizacji źródła zespołów psychopatologicznych ze wzmożeniem nastroju w ośrodkach korowych i podkorowych oraz ustalić wzajemny stosunek tychże²⁵. Podobnie jak jego mentor i wielu naukowców jego czasów badał zjawisko alkoholizmu²⁶ i wypowiadał się w sprawie dziedziczności cech psychicznych²⁷ oraz zaburzeń psychicznych²⁸. Stworzył także przydatny i przystępny podręcznik *Zarys psychiatrii sądowej dla medyków i prawników* (1962). Prof. Dreszer zmarł w 1968 roku.

Dwaj kolejni wybitni psychiatrzy związali się z osobą Jana Mazurkiewicza przez ośrodek w Kochanówce. Piszę związali, bo wykazanie ich jako bezpośrednich kontynuatorów myśli naukowej okazało się trudne, natomiast można było określić wpływ postaci Jana Mazurkiewicza na ich postawy w zakresie całościowo pojmowanej psychiatrii oraz działalności organizacyjnej w tym obszarze. Mazurkiewicz, stykając się z oboma, kompletował dopiero zespół Kochanówki, ale znano go już jako autora studium osobowości Andrzeja Towiańskiego, co podkreślał później W. Łuniewski, pisząc: „(...) do Kochanówki pociągała go [Borowieckiego] osoba ówczesnego dyrektora tego szpitala – autora studium o Towiańskim, które otwierało przed nami – adeptami psychiatrii

²³ Do artykułów wspólnego autorstwa uczonych, potwierdzających ścisłą współpracę na polu neurohistopatologii, należą m.in. *Z histopatologii padaczki* (1929) oraz *Histopatologia układu nerwowego w alkoholizmie* (1931).

²⁴ Franciszek Wihert przez wiele lat kierował pracownią histopatologiczną przy Klinice Psychiatrii UW. Po jego śmierci funkcję tę przyjął Ryszard Dreszer.

²⁵ R. Dreszer, *O wzmożonym samopoczuciu*, „Rocznik Psychiatryczny” 1937, z. 29/30, s. 127–154.

²⁶ R. Dreszer, *Alkoholizm a choroby psychiczne*, Warszawa 1947.

²⁷ R. Dreszer, *O dziedzicznych źródłach charakteru*, „Rocznik Psychiatryczny” 1933, z. 20, s. 66–75.

²⁸ Ibidem, s. 56–65.

i absolwentami rosyjskiego Uniwersytetu nowe horyzonty na gruncie polskim”²⁹. Mazurkiewicz miał do wyboru dwóch kandydatów na jedno stanowisko asystenckie: Stefana Borowieckiego, któremu wydarzenia roku 1905 przeszkodziły w złożeniu egzaminów dyplomowych na Uniwersytecie Warszawskim, oraz Witolda Łuniewskiego, który z tego samego powodu przeniósł się na studia do Krakowa, a po krótkim epizodzie pracy w Klinice Neurologiczno-Psychiatrycznej prof. Piltza wyjechał za granicę reperować zdrowie; wrócił w 1906 roku. Wobec takiego wyboru Mazurkiewicz przyjął obu kandydatów, dając im szansę na rozwinięcie działalności naukowej. Choć pobyt obu naukowców nie był w Kochanówce długi, drogi obu z Janem Mazurkiewiczem wiązały się bardzo mocno. Prof. Stefan Borowiecki był uczniem także innych wybitnych naukowców, m.in. Józefa Babińskiego, Jana Piltza, Kazimierza Chelchowskiego, Constantina von Monakowa, Jules’a Dejerine’a oraz Gustawa Junga. W Klinice prof. Piltza spędził kilka lat jako asystent, pierwszy asystent, a następnie docent, dzięki staraniom Piltza wyjechał też na staże zagraniczne do Zurychu i Paryża. W 1921 otrzymał tytuł naukowy prof. zwyczajnego i kierownictwo Katedry Neurologii i Psychiatrii Uniwersytetu Poznańskiego. Uważany jest za faktycznego organizatora poznańskiej kliniki neurologiczno-psychiatrycznej. W działalności naukowej w jednakowym stopniu zajmował się neurologią, neurohistologią, psychopatologią i psychoanalizą. Z okresu pracy w Kochanówce pochodzi jego pierwsza psychiatryczna praca kazuistyczna *Przypadek przemijającej psychozy i rozszczepienia czucia na tle przymiotu*, tam też „zapoznaje się z psychiatrią szpitalną, uczy się badać chorych, stawiać rozpoznania, wciąga się w literaturę naukową”³⁰. Ogromne uznanie przyniosły Borowieckiemu badania neurologiczne przeprowadzone w trakcie pobytu w Instytucie Anatomii Mózgu u prof. Monakowa. Na ich podstawie dokonał opisu istoty szarej mostu Varola. Ustalił cytoarchitektonikę części podstawnej mostu człowieka i kilku innych gatunków zwierząt oraz na podstawie zwyrodnień istoty szarej powstających na skutek zabiegów ablacyjnych udowodnił, że most poza połączeniami z korą mózgową i mózdzkiem łączy się też z istotą siateczkową czepca, podwzgórza, jądrami wzgórka wzrokowego i wstęgą przyśrodkową³¹. Borowiecki badał także wady kresomózgowia, przypadki niedowładu nieskrzyżowanego³² oraz chorobę Alzheimera. Jego dokonania na tym polu ocenił prof. Kazimierz Orzechowski: „W pracach neurologicznych Borowiecki

²⁹ W. Łuniewski, *Prof. Stefan Borowiecki. Życie i człowiek*, „Rocznik Psychiatryczny” 1938, z. 32, s. 1–7.

³⁰ Tamże, s. 2.

³¹ S. Borowiecki, *Vergleichend-anatomische und experimentelle Untersuchungen über das Brückengrau und die wichtigsten Verbindungen der Brücke*, Arbeiten aus dem Hirnanatomischen Institut in Zürich 1910, nr 5, s. 39–239.

³² S. Borowiecki, *O niedowładzie nieskrzyżowanym (homolateralnym)*, „Przegląd Lekarski” 1920, r. 59, nr 5, s. 49–52.

wykazuje opanowanie wszystkich potrzebnych dziedzin i umiejętności podejścia do zagadnień także w sposób doświadczalny”³³. W pracy *Stosunek jednostki do otoczenia w nerwicach* przedstawił nerwicę jako wynik ścierania się częściowo uświadamianych, a częściowo nieświadomych tendencji jednostki, nierzadko wynikających z jej stosunku do społeczeństwa. Zajmował się zagadnieniami dziedziczności w psychiatrii, w tym podłożem dziedzicznym choroby alkoholowej oraz psychozy maniakalno-depresyjnej. Na podstawie badań rodzin, w których diagnozowano przypadki oligofrenii u potomstwa, stwierdził istotny wpływ czynników genetycznych na powstawanie upośledzenia umysłowego. Jego niezrealizowanym pragnieniem było stworzenie Polskiego Instytutu Badań Dziedziczności. Przy bardzo ścisłym trzymaniu się kierunku biologicznego w nauce dał wyraz zainteresowaniu nurtem psychoanalitycznym w psychiatrii, który uznał za jedną z dostępnych metod wniknięcia w zdrową i chorą psychikę. Na ten temat opublikował prace *Metoda psychoanalityczna Freuda i jej kryteria*, *Histeria ze stanowiska myślenia pierwotnego* oraz niedokończony artykuł *Lęki sytuacyjne Prusa*. Jest też zapamiętany jako organizator kliniki na wysokim poziomie, który zwiększył znacznie ilość miejsc dla pacjentów, wystarał się o stworzenie pracowni biochemicznej i neuropatologicznej oraz wyposażył jej bibliotekę. Dostrzeżono to i uczyniono go Dziekanem Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego. Zmarł przedwcześnie w 1937 roku. Jan Mazurkiewicz pisał o swoim uczniu:

(...) z zamiłowania był bardziej psychiatrą niż neurologiem. Psychika i jej zaburzenia interesowały go bardziej niż strona cielesna człowieka, ale jego zawsze wielostronne podejście do przedmiotu, którym się zajmował, chroniły go od zasklepienia się w jednostronności.

Ten wizerunek naukowca uzupełniają słowa jego następcy na stanowisku kierownika Poznańskiej Katedry Neurologii prof. Tadeusza Markiewicza: „wysokie Jego poczucie obowiązku ponadindywidualnego, znaczenie naszej pracy dla postępu ogólnego w pokoleniach. «Pracujemy dla Kliniki» mawiał zawsze...”.

Witold Łuniewski to zaś nestor i współtwórca polskiej szkoły psychiatrii sądowej i penitencjarnej, organizator szpitala psychiatrycznego w Warcie, dyrektor szpitala psychiatrycznego w Tworkach oraz współtwórca Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej. Brał także czynny udział w projektowaniu pawilonów psychiatrycznych Szpitala w Gostyninie³⁴. Po studiach na Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim oraz na Uniwersytecie w Kazaniu odbył staże u prof. Piltza, Eugena Bleulera oraz Emila Kraepelina. Był krótko asysten-

³³ K. Orzechowski, *Twórczość neurologiczna Profesora Stefana Borowieckiego*, „Rocznik Psychiatryczny” 1938, z. 32, s. 14–21.

³⁴ B. Konarska-Pabiniak, *Dzieje gostynińskiej psychiatrii – w 70. rocznicę narodzin*, „Notatki Płockie” 2004, nr 1/198, s. 44.

tem prof. Mazurkiewicza w Kochanówce, a w 1932 habilitował się pod jego kierunkiem, przedstawiając pracę „Uczucia moralne i znaczenie samoistnego ich braku w patologii psychiki ludzkiej”. Jako dyrektor Szpitala Psychiatrycznego w Tworkach przyczynił się do jego rozbudowy i reorganizacji. Uratował pacjentów tej placówki przed eksterminacją w ramach akcji T4.

Obszarem naukowych działań Łuniewskiego były psychiatria sądowa i orzecznictwo psychiatryczno-sądowe. Był twórcą terminu „psychoza szalowo-posepnicza”. Podobnie jak i Jan Mazurkiewicz Łuniewski uczuciowość wyższą uznawał za najwyższy stopień ewolucji funkcji psychicznych, a jej zaburzenia badał w kontekście czynów karalnych. Dokonał także krytycznej analizy związku psychozy szalowo-posepniczej z dokonywaniem przestępstw³⁵. W pracy *Spoleczno-psychiatryczne motywy hamowania rozrodu* podał społeczno-psychiatryczne czynniki jako jedyne uzasadniające hamowanie rozrodu wśród chorych psychicznie, odżegnując się od takich wskazań w kontekście motywów eugenicznych. Podobnie jak Stefan Borowiecki wskazywał na pilną potrzebę powołania polskiego instytutu do badań nad dziedzicznością³⁶. Przygotowywał obszerny podręcznik psychiatrii sądowej, jednak nie zdołał go wydać za życia, jego część, *Zarys psychiatrii sądowej*, została odtworzona z maszynopisu i wydana w 1950 roku³⁷. Podobnie jak jego mentor Jan Mazurkiewicz należał do Wielkiej Łoży Narodowej Polskiej. Dr Witold Łuniewski zmarł w 1943 roku.

³⁵ W. Łuniewski, *Psychoza szalowo-posepnicza w kazuistyce sądowo-psychiatrycznej*, „Rocznik Psychiatryczny” 1928, z. 7, s. 110.

³⁶ W. Łuniewski, *Spoleczno-psychiatryczne motywy hamowania rozrodu*, „Rocznik Psychiatryczny” 1937, z. 29/30, s. 37–55.

³⁷ A. Bilikiewicz, *Łuniewski Witold*, [w:] *Leksykon psychiatrii*, red. S. Pużyński, Warszawa 1993, s. 252.